

mus. Nulla sint horis nocturnis precum damaa, nulla orationum pigra et ignava dispendia. Per Dei indulgentiam recreati ²¹⁶ spiritaliter et renati, imitemur quod futuri sumus. Habituri in regno sine interventu noctis A solum diem, sic nocte quasi in lumine vigilemus. Oraturi semper et acturi gratias Deo, hic quoque orare et gratias agere non desinamus.

LIBER AD DEMETRIANUM.

ARGUMENTUM.—Demetriano, Africæ proconsuli, contententi Christianis imputari debere bella, famem et pestem quibus tum orbis divexabatur, quod ab ipsis dii non colerentur; pulchre respondet (ubi deduxit mundi senio omnia deteriora fieri) ipsos potius ethnicos tantarum cladium causam esse, quod Deum non colerent et Christianos præterea injustis persecutionibus agitent. Deinde, ubi illi exprobravit tormentorum inusitata genera quibus Christianos præ aliis reis torquebat, non ad confessionem, sed ad negationem, deorum impotentiam arguit; tum quod ipsi se defendere nequeant, atque adeo Demetrianus qui illos vindicabat, ab ipsis potius coli quam ipse eos colere deberet; tum quod a Christianis de obsessis corporibus ejecti, quid sint ipsi constentur. Neque vero ruinas regum, facturas opum et similia mala quæ persecutiones Christianorum divinitus in vindictam comitabantur, ideo vindictas non censi, quod illis etiam communes essent, quandoquidem gaudium iis potius sint omnia illa, quam pœna. Proinde, dum C

tempus est, ad mentem redeat hortatur, vel saltem metu iudicii et semper ardentis gehennæ ignis. Imitatur autem ipse partim Tertulliani Apologeticum et librum ad Scapulam, partim Minutii Felicis Octaviium. PAMEL.

I. OBLATRANTEM te et adversus Deum, qui iustus et verus est, ore sacrilego et verbis impiis obstrepentem frequenter, Demetriane, contempseram, verocundius ac melius existimas errantis imperitiam silentio spernere, quam loquendo dementis insaniam provocare. Nec hoc sine magisterii divini auctoritate faciebam, cum scriptum sit: *In aures imprudentis noli quicquam dicere, ne, quando audierit, irideat sensatos sermones tuos* (Prov. xxiii, 9). Et iterum: *Noli respondere imprudenti ad imprudentiam ejus, ne similis sis illi* (Prov. xxvi, 4). Et sanctum quoque jubeamur intra conscientiam nostram tenere, nec inculcandum porcis et canibus exponere, loquente Domino et dicente: *Ne dederitis sanctum canibus, neque miseritis*

STEPH. BALUZII NOTÆ.

AD DEMETRIANUM. — Nihil est facilius, nihil magis obvium quam reprehendere studia aliorum, eum ingenia humana, ut lib. iv *Epist.* xxii ait Symmachus, prompta ad arguendum esse omnibus liqueat. Cujus rei exemplum ex Augustino retulimus in initio notarum nostrarum ²⁶⁹ ad Cyprianum. Lactantius lib. iv, cap. 4, reprehendit sen potius, ut Hieronymi verbo utar, mordet Cyprianum quod in hac oratione, quæ scripta est adversus inimicum christianæ religionis, utatur testimoniis sacrae Scripturæ, quam ille utique vanam, fictam, commentitiamque putabat, eum potius argumentis et ratione refellendus fuisset, id est humanis testimoniis, philosophorum videlicet et historicorum, ut suis potissimum refutaretur auctoribus. Contra, Tertullianus in initio libri *de Testimonio animæ* ait: *Magna curiositate et majore longe memoria opus est ad studendum, si quis velit ex litteris receptissimis, quibusque philosophorum vel poetarum vel quorumlibet doctrina sapientiæ secularis magistrorum testimonia excerpere christianæ veritatis, ut æmuli persecutoresque ejus de suo proprio instrumento et erroris in se et iniquitatis in nos rei revincantur.* Existere qui crederent sanctum quoque Hieronymum in eadem cum Lactantio sententia fuisse, quia is in *Epistola ad Magnum* refert istud iudicium Lactantii de hoc opere sancti Cypriani adversus Demetrianum. Verum illi vehementer, meo quidem iudicio, erraverunt. Hieronymus enim non refert illud Lactantii iudicium tamquam approbans, sed ut ostenderet Lactantium putasse melius facturum fuisse Cyprianum, si in refellendo Demetriano usus esset testimoniis philosophorum et poetarum, quam eum usus est testimoniis sacrae Scripturæ adversus hominum ethnicorum. Id

vero Hieronymus ita faciebat ut etiam testimonio Lactantii ostenderet posse scriptores ecclesiasticos uti testimoniis sæcularium litterarum in lucubrationibus suis. Idem in *Epistola ad Ctesiphontem* adversus Pelagianos ait posse cum paucis sententiosis Scripturarum hæreticorum et per eos philosophorum argumenta convinci. Luciferianus apud eundem Hieronymum ait: *Oro te ut philosophorum argumentatione deposita, christiana mecum simplicitate loquaris.* Cæterum Baronius anno 256 optimis argumentis ostendit censuram Lactantii non esse legitimam. (Cf. *D. Le Nourry dissertationem de hoc S. Cypriani opere, infra in hoc tomo ex integro recensam*).

I.—*Ad Demetrianum.* In codice Corbeicensi sic inscriptus est hic liber: *Incipit Epistola sancti Cypriani ad Demetrianum paganism episcopum.* Proconsulem Africæ fuisse censuit Nicolaus Vignierius in sua historia ecclesiastica. Quis autem ille fuerit recte disputatum est in notis editionis Anglicanæ, ubi scriptum est vesimilius esse illum fuisse iudicem in civitate Carthaginiensi aut aliquem et consiliaris qui præsidi solebant in iudiciis assistere.

Nec hoc sine magisterii divini. Post hæc Pamelius adiecit et nominis, quod additamentum ego reperi in tribus antiquis codicibus. Deest autem in antiquis editionibus, in xxi libris nostris, et in quatuor Anglicanis. In aliis duobus nostris legitur, *sine magisterio divine auctoritatis.* Quo etiam modo scriptum est in margine editionis quæ dicitur Cravii. Hanc vero lectionem magis probat Pamelius. Rigaltius et Angli retinuerunt in contextu additionem Pamelii. Ego delevi, quia superflua est, et major pars veterum exemplarum eam non habet.

margaritas vestras ante porcos, ne inculcent eas pedibus^a, et *conversi elidant vos* (*Matth. vii, 6*). Nam, cum ad me sæpe, studio magis contradicendi quam voto discedendi, verires, et, clamorosis vocibus personans, malles tua impudenter ingerere quam nostra patienter audire, ineptum videbatur congrredi tecum, quando facilius esset et levius turbulenti maris concitos fluctus clamoribus retundere quam tuam rabiem tractatibus coercere. Certe et labor irritus et nullus effectus, offerre lumen cæco, sermonem surdo, sapientiam bruto; cum nec sentire brutus possit, nec cæcus lumen admittere, nec surdus audire.

II. Hæc considerans, sæpe conticui, et impatientem patientia vici, cum nec docere indocilem possem, nec impium religione comprimere, nec furentem lenitate cohibere. Sed enim, cum dicas plurimos conqueri quod bella crebrius surgant, quod lues, quod fames sæviant, quodque imbres et pluvias serena longa suspendant nobis imputari, tacere ultra non oportet; ne jam non verecundiæ sed diffidentia esse incipiat quod tacemus, et dum criminaciones falsas contemnimus refutare, videamur crimena agnoscere. Respondeo igitur et tibi, Demetriane, pariter et cæteris quos forsitan concitasti, et adversum nos odia tuis medicis vocibus seminando, comites tibi plures radicis atque originis tuæ pullulatione fecisti; quos tamen sermonis nostri admittere credo rationem :

LECTIONES VARIANTES.

^a Pedibus suis *Bod. 1, 2, 5, 4. Suis. Nam cum Ar. Lom. Ebor. Woss. 2.*

^b Qui ignarus *Bod. 1, 3, 4. Thu. Viet.*

nam qui ad malum motus est mendacio fallente, multo magis ad bonum movebitur veritate cogente.

III. Dixisti per nos fieri et quod nobis debeant imputari omnia ista quibus nunc mundos quatitur et urgetur, quod dii vestri a nobis non colantur. Qua in parte, quia^b ignarus divinæ cognitionis et veritatis alienus es, illud primo in loco scire debes, senuisse jam mundum, non illis viribus stare quibus prius steterat, nec vigore et robore eò valere quo²¹⁷ antea prævalebat. Hoc etiam, nobis tacentibus et nulla de Scripturis sanctis prædicationibusque divinis documenta promentibus, mundus ipse jam loquitur et occasum sui rerum labentium probatione testatur. Non hyeme nutriendis seminibus tanta imbrum copia est, non frugibus æstate torrendis solis tanta^c flagrantia est, nec sic vernante temperie sata læta sunt, nec adeo arboris foetibus autumnæ sæcunda sunt. Minus de effosis et fatigatis montibus eruntur marmorum crustæ, minus argenti et auri opes suggerunt exhausta jam metallæ, et pauperes venæ breviantur in dies singulos et decreseunt, deficit in arvis agricola, in mari nauta, miles in castris, innocentia in foro, iustitia in iudicio, in amicitia concordia, in artibus peritia, in moribus disciplina. Putasne tantam posse substantiam rei senescentis existere quantum prius potuit novellæ adhuc et vegeta juvenia pollere? Minuatur necesse

^c Solita flagrantia *Bod. 1, 2, 5, 4. Lam. Ebor. Thu. Foss.*

STEPH. BALUZII NOTÆ.

Inculcent. Præfero hanc lectionem, quia illam inveni in antiquis editionibus et in septemdecim codicibus manuscriptis. Eam quoque prætulit Angli. Eo vocabulo frequenter utuntur Tertullianus et Cyprianus. Concilium Arelatense primum canone 17. *Ut nullus episcopus alium episcopum inculcet.* Vide Jacobi Gothofredi notas ad librum 1 *Tertulliani ad Nationes* cap. 10.

Et conversi elidant vos. Quamvis ista existit in omnibus editionibus et in quinque antiquis exemplaribus, facile delerem, cum desint in quindecim libris nostris et quatuor Anglicanis, tum etiam quia nullius momenti sunt ad adstruendum id quod Cyprianus insinare volebat.

II. — *Patientia vici.* Sic Hieronymus in Epistola ad Pammachium adversus Joannem Hierosolymitanum: *Notuimus tibi occasionem dare. Videbamus enim strophum dilectionis tuæ. Injuriam patientia vicimus.*

Quod bella crebrius. Prudentius, lib. II *adversus Symmachum* :

Et sunt qui nobis bella exprobare sinistra
Non dubitant postquam templorum spreverim aras.

Imbres et pluvias. Novella Theodosii de Judæis et Samaritanis : *An diutius perferimus mutari temporum vicem, irata cæli temperie, quæ paginorum excorbata perfidia nescit naturæ libramenta servare? Unde enim ver solitam gratiam abjuravit, unde æstas messe jejuna laboriosum agricolam in spe destituit aristarum, unde hyemis intemperata ferocitas⁵⁵¹ ubertatem terrarum penetrabili frigore sterilitatis læsione damnavit, nisi quia ad impietatis vindictam transit lege sua naturæ decretum?*

Serena longa. *Matthæi xvi* : *Serenum erit, rubicundum est enim cælum.* Hieronymus lib. II contra Pelagianos, in sereno patitur tempestatem. Prudentius,

lib. I *adversus Symmachum* : *Turbidus aer ponebat liquidum ex arca serenum.* Idem in hymno matutino : *Hæc lux serenum conserat.*

Verecundiæ. Hieronymus in Epistola ad Theophilum Alexandrinum; *Maecte virtute, maecte zelo fidei. Ostendisti quod huc usque taciturnitatis dispensatio fuit, non consensus.* Idem, lib. I *adversus Rufinum* : *Et ostendam quod huc usque silentium modestiæ fuerit, non malæ conscientiæ.* Sanctus Ambrosius, in Epistola *adversus relationem Symmachi, dissimulationem pro consensu interpretantes.*

Respondeo. Codex sancti Arnulphi et editio Morelliana *Respondemus.*

III. — *Quod dii vestri.* Lactantius lib. V, cap. 8. *Disce igitur homines ideo malos esse quia dii coluntur.*

Vernante temperie. Antea legebatur *verna de temperie sua sata læta sunt.* Veram lectionem invenimus in quatuor antiquis exemplaribus, eamque se in antiquo libro invenisse scribit Morellius. Etiam falsa ostendit istam esse veram. Nam cum habeat *verna de temperie*, manifestum est errorem ortum esse ex voce *vernante*, quam librarius non intelligens posuit *vernade* unico vocabulo pro *vernante*. Supra, Epist. XV, pag. 25: *Successit hiemi verna temperies.*

Arvis. Tamenetsi seiam lectionem vulgatam, quæ habet *agris*, esse optimam, istam præfero, quia illam inveni in quindecim libris nostris, etiam in Segueriano, et in quatuor Bodleianis. Sic etiam habebat Veronensis. Ita etiam editio Morelliana.

Juventa. Facile est præferre hanc lectionem, cum illam habeant viginti libri nostri et sex Anglicani, tum etiam omnes editiones Pameliana antiquiores. Pamelius posuit *juventute*, professus se ita invenisse in quatuor antiquis codicibus. Memorie autem lapsu factum est ut monuerit Morellium ita quoque posse.

est quicquid sine jam proximo in occidua et extrema A
devergit. Sic sol in occasu suo radios minus claro et
igneo splendore jaenatur; sic, declinante jam cursu,
exoletis cornibus luna tennatur, et arbor quæ fuerat
ante viridis et fertilis, aresecentibus ramis sit postmo-
dum sterili senectute deformis; et fons qui, exundan-
tibus prius venis, largiter proflebat, senectute defi-
ciens, vix modico sudore distillat. Hæc sententia
mundo data est, hæc Dei lex est, ut omnia orta occidant
et aucta senescant, et infirmetur fortia, et magna mi-
nuantur; et cum infirmata et diminuta fuerint, finiantur.

IV. Christianis imputas quod minuantur singula, B
mundo senescente. Quid si et senes imputent Chri-
stianis quod minus valeant in senectute, quod non
perinde ut prius vigeant auditu aurium, cursu pe-
dum, oculorum acie, virium robore, succo viscerum,
et non gentos annos vita hominum longæva proce-
deret, vix nunc possit ad centenarium numerum per-
veniri? Canos videmus in pueris, capilli deficiunt
antequam crescant; nec ætas in senectute desinit,
sed incipit a senectute. Sic in ortu adhuc suo ad fl-
nem nativitas properat; sic quodecumque nunc nasci-
tur, mundi ipsius senectute degenerat: ut nemo mi-
rari debeat singula in mundo cœpisse deficere, quando
totus ipse jam mundus in defectione sit et in fine.

V. Quod autem crebrius bella continuant, quod
sterilitas et fames sollicitudinem emulant, quod, sæ-
vientibus morbis, valetudo frangitur, quod humanum
genus luis populatione vastatur, et hoc scias esse præ-
dictum, in novissimis temporibus multiplicari mala et C

adversa variari, et appropinquante jam iudicii die
magis ac magis in plagas generis humani censuram
Dei indignantis accendi. Non enim, sicut tua falsa
querimonia et imperitia veritatis ignara jactat et ela-
mitat, ista accidunt quod dii vestri a vobis non col-
lantur, sed quod a vobis non colatur Deus. Nam, cum
ipse sit mundi dominus et rector, et cuncta arbitrio
ejus et nutu gerantur, nec quicquam fieri possit nisi
quod aut fecerit aut fieri ipse permiserit, utique
quando ea fiunt quæ iram Dei indignantis osten-
dunt ^a, non propter nos fiunt, a quibus Deus colitur,
sed delictis et meritis vestris irrogantur, a quibus
Deus omnino nec queritur nec timetur, nec, relictis
vanis superstitionibus, religio vera cognoscitur, ut, qui
Deus unus est omnibus, unus colatur ab omnibus et ro-
getur.

VI. Ipsum denique audi loquentem, ipsum voce
divina instructam nos pariter ac monentem: *Dom-
inum Deum tuum adorabis, inquit, et illi soli servies*
(*Deut. vi, 15*). Et iterum: *Non erunt tibi dii alii*
absque me (*Exod. xx, 5*). Et iterum: ²¹⁸ *Nolite ambulare*
post deos alienos ut serviatis eis, et ne adoraveritis eos;
et ne incitetis ^b me in operibus manuum vestrarum ad
disperdendos vos (*Hierem. xxv, 6*). Propheta item Spi-
ritu sancto plenus contestatur et denuntiat iram Dei
dicens: *Hæc dicit Dominus omnipotens: Eo quod dom-
inus mea deserta est, vos autem sectamini unusquisque*
in domum suam, propterea abstulit cælum a rore, et
terra subtrahet ^c procreaciones suas, et inducam gla-
dium super terram et super frumentum et super vinum
et super oleum, et super homines et super pecora, et super

LECTIONES VARIANTES.

^a Accendunt *Ar. Ben.*

^b Irritetis *NC. 2.*

^c Retrahet *Ar.*

STEPH. BALUZII NOTÆ.

IV.—*Quod minuantur singula.* Et tamen eadem mala
evenisse in imperio Romano ante quam christiana re-
ligio in eo fundata esset certum est et facile probari
posset. Utar tamen ad eam rem probandam testimonio
unius Columelle, qui vicinius erat nostrorum tempo-
rum. Is ergo in præfatione librorum suorum *de Re*
rustica ait sæpenumero civitatis Romanæ principes
culpasse sua ætate modo agrorum infœcunditatem,
modo colli per multa jam tempora nixiam frugibus
intemperiem, quosdam etiam prædictas querimonia
velut ratione certa mitigasse, quod existimarent
ubertate nimia prioris avi defatigatum et effectum
solum nequire pristina benignitate præbere morta-
libus alimentum; idque lib II, cap. 1, ait non ex fati-
gatione terræ, quemadmodum plurimi crediderunt,
sed hominum inertia evenisse. Et hæc quidem ante
fundatam religionem Christi: que eam introducta
esset in rempublicam, et gravis odiosaque esset gen-
tilibus, illi eas calamitates imputabant nostris homini-
bus, ob eam rationem quod ab illis dii eorum non
coolerentur. Apud Rufinum lib. IV, cap. 15, refertur
rescriptum Anonini Pii ad Asianos pro Christianis,
in quo Imperator ait: *De motibus autem terræ qui vel*
facti sunt vel etiam nunc sunt absurdum non erit mœ-
rorem vestrum justa comonitione solari, quoniam qui-
dem comperi quod in hujusmodi rebus ad illorum iri-
diam communes casus transfertis. Postea cum desiisset
idololatria, suscepta apud omnes ubique gentes Dei
religio, et tota respublica facta esset christiana, cum
ea mala evenebant que nobis gentes imputare sole-
bant, ut est humana natura pronia ad arguendum

et accensandum, sequentibus sæculis ea translata sunt
alio, ut ævo Theodosii A. imputabantur Judeis, Sa-
maritis, et Paganis, ut patet ex Novella ejus tertia,
et ævo Karoli M. Tempestariis, adversus quos exstat
liber Agohardi archiepiscopi Lugdunensis. At sequen-
tibus temporibus ea imputabantur culpis sacerdotum
in Dania. Hujus rei testis est Gregorius Papa VII qui,
lib. I Epist., XXI, scribens ad regem et gentem Dano-
rum ait: *Illud interim non prætercendum, sed magno-*
perere apostolica interdictione prohibendum videtur quod
de gente vestra nobis innotuit, scilicet vos intemperiem
temporum, corruptions aeris, quascumque molestias
corporum ad sacerdotum culpas transferre.

Ætas incipit a senectute. Seneca Epist. XIII: *Quid*
est autem turpius quam senex vivere incipiens? Item
Epist. XXIII: *Male vivunt qui semper vivere incipiunt.*
Quidam vivere incipiunt non desinendum est. Item cap.
4 de Brevitate vite: *Audio plerosque dicentes, a quin-*
quagesimo in otium succedam, sexagesimus-annus ab
officiis me dimittet. Quam seruum ⁵⁶² est tunc vivere in-
ciyere, cum desinendum est. Censorinus, cap. XIV, ait
anno sexagesimo tunc primum senescere corpus in-
cipere. Et Cicero in Oratione pro Roscio Amerino
ait: *Senes sexagenarii more majorum de ponte in Ty-*
berin dejiciebantur. Tacitus ait Agricola, qui anno
quinquagesimo sexto ætatis suæ extinctus est, medio
in spatio integræ ætatis creptum fuisse. Item alibi ait
quindecim annos esse grande mortalis ævi spatium.

V.—*Deus omnino nec queritur.* In codice Segui-
eriano scribitur est colitur.

per omnes labores manuum eorum (Agg. 1, 9-11). A Item Propheta alius repetit et dicit : *Et pluam super unam civitatem, et super aliam a non pluam. Pars una compluetur, et pars super quam non pluerit arefiet. Et congregabuntur duæ et tres civitates in unam civitatem potandæ aquæ causa, nec satiabuntur ; et non convertimini ad me, dicit Dominus (Amos iv, 7, 8).*

VII. Indignatur ecce Dominus et irascitur, et quod ad eum non convertimini comminatur ; et tu miraris aut quereris, in hac obstinatione et contemptu vestro, si rara desuper pluvia descendat, si terra situ pulveris squalcat, si vix jejunas et pallidas herbas sterilis gleba producat, si vineam debilitet gaudio cædens, si oleam detruceat turbo subvertens, si fontem siccitas statuât, aerem pestilens aura corripat, hominem morbida valetudo consumat, cum omnia ista peccatis provocantibus veniant, et plus exacerbetur b Deus quando nihil talia et tanta proficiant? Fieri enim ista vel ad disciplinam contumaciam vel ad pœnam malorum declarat in Scripturis sanctis idem Deus dicens : *Sine causa percussi filios vestros, disciplinam non exceperunt (Hierem. II, 30).* Et Propheta devotus ac dicatus Deo ad hæc eadem respondet et dicit : *Verberasti eos, nec doluerunt ; flagellasti eos, nec voluerunt accipere c disciplinam (Hier. v, 3).* Ecce irrogantur divinitus plagæ, et nullus Dei metus est : ecce verbera desuper e et flagella non desunt, et trepidatio nulla, nulla formido est d. Quid si non intercederet rebus humanis vel ista censura, quanto adhuc major in hominibus esset audacia, facinorum impunitate securo ?

VIII. Quereris quod minus nunc tibi uberes fontes et auræ salubres et frequens pluvia et fertilis terra obsequium præbeant, quod non ita utilitatibus tuis et voluptatibus elementa deserviant. Tu enim Deo

servis, per quem tibi cuncta deserviunt ; famularis illi cujus nutu tibi universa famulantur. Ipse de servo tuo exigis servitatem, et homo hominem parere tibi et obedire compellis. Et cum sit vobis eadem sors nascendi, conditio una moriendi, corporum materia consimilis, animarum ratio communis, aquali jure et pari lege vel veniat in istum mundum vel de mundo postmodum recedatur, tamen nisi tibi pro arbitrio tuo serviatur, nisi ad voluntatis obsequium pareatur, imperiosus et nimis servitatis exactor, flagellas, verberas, fame, siti, nuditate, ferra etiam frequenter et carcere affligis et crucias ; et non agnoscis, miser, Dominum Deum tuum, cum sic exerceas ipse dominatum ?

IX. Merito ergo incurstantibus plagis non desunt Dei flagella nec verbera : quæ cum nihil istic promoveant, nec ad Deum singulos tanto cladum terrore convertant, manet postmodum carcer æternus et jugis flamma et pœna perpetua. Nec audietur illic rogantium genitus, quia nec hic Dei indignantis terror auditus est, qui per Prophetam clamat et dicit : *Audite sermonem Domini, filii Israel, quia judicium est Domini adversus incolas terræ, eo quod neque misericordia, neque veritas, neque agnitio Dei e sit super terram, sed execratio, et mendacium, et cædes, et furtum, et adulterium diffusum est super terram ; f sanguinem sanguini supermiscet. Idcirco terra lugebit cum universis incolis suis, cum bestiis agrî, cum serpentibus terræ, cum volucribus cæli, et deficient pisces maris, ut nemo judicet, nemo revineat (Ose. iv, 1, 4).* Indignari se Deus dicit et irasci quod agnitio Dei non sit in terris, et Deus non agnoscitur nec timetur. Delicta mendaciorum, libidinum, fraudium, crudelitatis, impietatis, furoris Deus increpat et incusat, et ad innocentiam nemo convertitur. Fiunt ecce quæ ver-

LECTIONES VARIANTES.

a Unam Lam. Ebor. Pem. Lin. NC. 1. Woss. 2. Bod. 1, 2, 3, 4.

b Exacerbetur offensis Pem. Voss. 2.

c Et non accipiunt Bod. 3.

d Nulla cunctatio est Voss. 1, 2. Grav.

e Neque auditio Dei NC. 2.

STEPH. BALUZI NOTÆ.

VII.—*Nec voluerunt accipere.* Veteres editiones, etiam Manutiana, et quatuor libri veteres addunt *nec voluerunt credere nec accipere disciplinam.* Verum omnes alii libri veteres habent uti nos edidimus.

Facinorum impunitate. Cicero in Oratione pro Milone : *Quid, quod caput audaciæ est, iudices, quis ignorat maximam illecebram esse peccandi impunitatis spei.* D Vide notas nostras ad Lupum Ferrariensem, pag. 472.

VIII.—*Tu enim Deo servis.* Ita tredecim libri veteres. Alii et vetustiores editiones præferunt *Deo non servis*, Gratianopolitanus *Domino non servis.*

Famularis. Hæc est scriptura novemdecim veterum exemplarium. Eandem habet editio Morelliana. Vestustiores et quinque vetera exemplaria : *Tu non famularis.*

Animarum ratio communis. Vide Vetti Prætextati dissertationem de Servis apud Macrobius lib. 1 Saturnal., cap. 11.

Ipse dominatum. Hæc tantum veteres editiones, viginti et duo libri nostri, et decem Anglicani. Ita etiam legit Goulartius in libro episcopi Acconensis. Manutius primus omnium inexit lectionem quæ habet ipse in homine dominatum. Reunnt illam Pamelius, adnotans tamen solum Manutum habere has voces

in homine, et malle se legi in hominem. Joannes Saresberiensis, lib. viii Policratici, cap. 12 : *Domini enim nobis unimos induimus tyrannorum, et non quantum decet, sed quantum licet, exercere volumus in servos.* Juvenalis Satira vi :

Pone crucem servo. Meruit quo crimine servus Supplicium ? Quis testis adest, quis detulit ? Audi. Nulla unquam de morte hominis cunctatio longa est. O demens, ita servus homo est ? Nil fecerit, esto. Hoc volo, sic jubeo, sit pro ratione voluntas.

IX.—*Manet postmodum.* Tres libri veteres, manet ergo necesse est postmodum. Ita etiam legisse se in duobus libris antiquis tradit Morellius.

Cum volueribus. Veteres editiones et quinque vetera exemplaria legunt cum volueribus et volatilibus. Fuxense, cum volatilibus. Sed hæc desiderantur in omnibus aliis veteribus et in iis quos Morellius vidit et in Osee.

Et irasci. Ista exstabat in antiquis editionibus. Manutiana sustulit, Morelliana reposuit. Rursus Pamelius expunxit. Ego reposui, quia quamvis desint in multis libris veteribus, habetur tamen in septemdecim. Nam Cyprianus paulo ante dixit : *Indignatur ecce Dominus et irascitur.*

his Dei ante prædicta sunt, nec quisquam fide præsentium ut in futurum consulat admonetur. Inter ipsa adversa, quibus vix coactata et conelusa anima respirat, vacat malos esse et in periculis tantis non de se magis sed de altero judicare. Indignamini indignari Deum, quasi aliquid boni male vivendo mereamini, quasi non omnia ista quæ accidunt minora adhuc sint et leviora peccatis vestris.

X. Qui alios judicas, aliquando et tu esto tui iudex; conscientie tuæ latebras intueri, immo, quia nullus jam delinquendi metus vel pudor est, et sic peccatur quasi magis per ipsa peccata placeatur, qui perspicuus et nudus videris a cunctis, et ipse te respice. Aut enim superbia inflatus es, aut avaritia rapax, aut iracundia sævus, aut alea prodigus, aut violentia temulentus, aut livore invidus, aut libidine incestus, aut crudelitate violentus: et miraris in pœnas generis humani iram Dei crescere, cum crescat quotidie quod puniatur? Hostem quereris exsurgere, quasi, etsi hostis desit, esse pax inter ipsas togas^a possit. Hostem quereris exsurgere, quasi non, etsi externa de barbaris arma et pericula comprimantur, ferocius intus et gravius de calumniis et injuriis potentium civium domesticæ impugnationis tela grassentur. De sterilitate et fame quereris, quasi famem majorem siccitas quam rapacitas faciat, quasi non de captatis annonarum incrementis et pretiorum cumulis flagrantior inopia ardor excrescat. Quereris claudi imbribus cœlum, cum sic horrea claudantur in terris. Quereris nunc minus nasci, quasi quæ nata sunt indigentibus præbeantur. Pestem et lucem criminariis, cum peste C

ipsa et luc vel detecta sint vel aucta crimina singulorum, dum nec infirmis exhibetur misericordia, et defunctis avaritia inhiat ac rapina. Idem ad pietatis obsequium timidi, ad impia lucra temerarii, fugientes morientium funera, et appetentes spolia mortuorum, ut appareat in ægritudine sua miseris ad hoc forsitan derelictos esse, ne possint, dum curantur, evadere: nam perire ægrum voluit qui censum pereuntis invadit.

XI. Tantus cladum terror dare non potest innocentie disciplinam^b, et inter populum frequenti strage morientem, nemo considerat se esse mortalem. Passim discurritur, rapitur, occupatur. Prædandi dissimulatio nulla, nulla cunctatio. Quasi liceat, quasi oporteat, quasi ille qui non rapit damnum et dispendium proprium sentiat, sic unusquisque rapere festinat. In latronibus est utrumque aliqua scelerum verecundia; avias fauces et desertas solitudines diligunt, et sic illic delinquitur, ut tamen delinquentium facinus tenebris et nocte veletur. Avaritia palam sævit, et, ipsa audacia sua tuta, in fori luce abrupte cupiditatis arma prostituit. Inde falsarii, inde venefici, inde in media civitate sicarii, tam ad peccandum præcipientes quam impune peccantes. A nocente crimen admittitur, nec innocens qui vindicet invenitur. De accusatore vel iudice metus nullus^c. Impunitatem consequuntur mali, dum modesti tacent, timent conscii, veniunt iudicaturi. Et ideo per Prophetam divino Spiritu et instinctu rei veritas promitur^d, certa et²²⁰ manifesta ratione monstratur Deum posse adversa prohibere, sed ne ille subveniat merita peccantium facere: Numquid, ait, non valet

LECTIONES VARIANTES.

^a Togas, cultum pacis *Bod. 1*
^b Potest disciplinam *Ar. Ben.*

^c Nullus, quod potest redimi non timetur *Bod. 3.*
^d Cernitur *Bod. 2. MR.*

STEPH. BALUZII NOTÆ.

X.—*Metus.* Hanc vocem nos addidimus ex uno codice regio. Fuxensis habet *locus vel pudor*. Morellius ait se in uno antiquo legisse *pavor*. Quamquam vero codex Fuxensis dissentiat a regio, indicat tamen defieri istic aliquid. In uno veteri legitur *metus vel pudor*. In codice sancti Arnulphi *vel pudor* tantum absque *metus*. Sic etiam editio Morelliana. Quod indicat deesse heic aliquid.

In pœnas. Editio quæ dicitur Gravii et duo libri veteres præferunt in *plagas*. Sic etiam habebat Venonensis. Paulo supra scriptum est *magis et magis in plagas generis humani censuram Dei indignantis accendi*.

Sterilitate ac fame. Prudentius lib. 11, *adversus Symmachum*:

Hinc ait et steriles frugesere rarius agros
 Et tristem sævire famem, totumque per orbem
 Mortales pallere inopes ac panis egenos.

Dixerat enim Symmachus: *Secuta est fames publica et spem provinciarum omnium messis ægra decepit*. Contra cum sub imperio Maximini magna fertilitas evenisset in republica, gentiles illam referebant ad deorum benignitatem testantium sibi placere quæ fiebant adversus Christianos. Hinc gloriam captans Maximinus constitutionem edidit qua hanc ubertatem *jaclanter satis ac superbe*, ut ait Rufinus, extollebat. Et mox sævitum est atrociter in Christianos. Sed statim Deus famem et pestem vehementissimas et acerrimas

inmisit in rempublicam, ut constaret bona quæ in ea eveniebant non ideo tribui a diis velut præmium persecutionum, sed contra Deum Christianorum vindicare eos qui pro nomine ejus injusta patiebantur. Vide Eusebium, lib. ix, cap. 7, 8.

XI.—*Nulla cunctatio.* Postea Pamelius adjecit ex codice Camberonensi, *nulla formido est*. At ego delevi, quia additamentum hoc nusquam inveni nisi in codice Beccensi. Qua in re secutus sum exemplum Pamelii; qui cum in editione quæ dicitur Gravii videret scriptum esse *nulla cunctatio* pro eo quod ipse posuit *trepidatio nulla*, id se expunxisse ait quia manuscripti non habent. Sane hæc duo vocabula quæ a me expuncta sunt exstant in editione illa, sed minuitiore characterè eusa, ut daretur intelligi dubitari posse an sint Cypriani. Cæterum vetustiores editiones præferunt: *Prædandi simulatio nulla, nulla cunctatio est*. Pro quo in codice Pithæano et in quibusdam aliis, in editione etiam Erasmi et in Manutiana, legitur *dissimulatio*. Vocem *trepidatio*, quam huic lectioni substituit Pamelius, nusquam inveni. Neque ipse annotat ubi invenerit.

Veniunt iudicaturi. Ita ediderunt Erasmus, Manutius et Morellius; hæcque lectionem inveni in undecim codicibus antiquis. Aliam quæ habet *veniunt*, inveni in tredecim. Et in tribus istorum tredecim legitur *perversi veniunt iudicaturi*. In codice sancti Arnulphi scriptum primo fuit *veniunt*. Sed manus recentior emendavit ut *veniunt* legeretur.

manus Domini ut salvos vos faciat? aut gravavit anrem ut non exaudiat? Sed peccata vestra inter vos et Deum separant, et propter delicta vestra avertit faciem suam a nobis, ne misereatur (Isa. LIX, 1, 2). Peccata itaque et delicta repententur, conscientiae vulnera cogitentur; et desinet unusquisque de Deo vel de nobis conqueri, si quod patitur intelligat se mereri.

XII. Ecce id ipsum quale est unde nobis vobiscum maxime sermo est, quod nos infestatis innoxios, quod in contumeliam Dei impugnat et opprimitis Dei servos. Parum est quod furentium varietate vitiorum, quod iniquitate feralium criminum, quod eruentarum compendio rapinarum vita vestra maculatur, quod superstitiōibus falsis religio vera subvertitur, quod Deus omnino nec quaeritur nec timetur; adhuc insuper Dei servos et majestati ac nomini ejus dicatos injustis persecutionibus fatigatis. Satis non est quod ipse tu Deum non colis; adhuc insuper eos qui colunt sacrilega infestatione persequeris. Deum nec colis, nec coli omnino permittis; et, cum ceteri, qui non tantum ista inepta idola et manu hominis facta simulacra, sed et portenta quaedam et monstra venerantur, tibi placeant, solus tibi displicet Dei cultor. Fumant ubique in templis vestris hostiarum busta et rogi pecorum, et Dei altaria vel nulla sunt vel occulta. Crocodili et cynocephali et lapides ^a et serpentes a vobis coluntur, et Deus solus in terris aut non colitur, aut non est impune quod colitur: innoxios, justos, Deo claros domo privas, patrimonio spoliās, catenis premis, carcere includis, gladio, bestiis, ignibus punis. Nec saltem contentus es dolorum nostrorum compendio et simplici ac veloci brevitate poenarum; admove laniandis corporibus longa tormenta, multiplicas lacerandis visceribus numerosa supplicia; nec feritas atque immanitas tua usitatis potest contenta esse tor-

mentis; excogitat novas poenas ingeniosa crudelitas. XIII. Quae haec est insatiabilis carnificinae rabies? quae inexplebilis libido saevitiae? Quis potius elige tibi alterum de duobus: Christianum esse aut est crimen, aut non est; si crimen est, quid non interficis confidentem? si crimen non est, quid persequeris innocentem? Torqueri enim debui, si negarem. Si, poenam tuam metuens, id quod prius fueram et quod deos tuos non colueram, mendacio fallente celarem, tunc torquendus fuisset, tunc ad confessionem criminis vi doloris adigendus; sicut in caeteris questionibus torquentur rei qui se negant crimine quo accusantur teneri, ut facinoris veritas, quae indice voce non promitur, dolore corporis exprimitur. Nunc vero, cum sponte confitear et clamem et crebris ac repetitis identidem vocibus Christianum me esse contester, quid tormenta admoveas confidenti et deos tuos, non in abditi et secretis ^b locis, sed palam, sed publice, sed in foro ipso, magistratibus et praesidibus audientibus, destruenti; ut, etsi parum fuerat quod in me prius criminabar, creverit quod et odisse et punire plus debeas, quod, dum me Christianum celebri loco et populo circumstante pronuntio, et vos et deos vestros ^c clara et publica praedicatione confundo?

XIV. Quid te ad infirmitatem corporis vertis? quid cum terrene carnis imbecillitate contendis? Cum animi vigore congregere, virtutem mentis infringe, fidem destrue, deceptatione, si potes, vince, vince ratione: vel si quid diis tuis numinis et potestatis est, ipsi in ultionem suam surgant, ²¹ ipsi se sua majestate defendant; aut quid praestare se colentibus possunt qui se de non colentibus vindicare non possunt. Nam si eo qui vindicatur plures est ille qui vindicat, tu diis tuis major es. Si autem iis quos colis major es, non tu illos colere, sed ab ipsis potius coli debes et timeri

LECTIONES VARIANTES.

^a Et liberides *Bod.* 3.

^b Semotis *Bod.* 3.

^c Et deos et deas *Bod.* 1.

STEPH. BALUZI NOTÆ.

XII.—*Unde nobis vobiscum.* Veteres editiones ante Pamelianam et tredecim libri veteres habent *unde vobiscum maxime sermo est.* Pamelius posuit *unde nobis vobiscum* ex quatuor manuscriptis suis et uno Morelliano. Gronovius, cap. 14, Observationum suarum in Scriptoribus ecclesiasticis, ait ita scribendum esse hunc locum, *unde nobis cum maxime sermo est.* Scio cum maxime apud veteres auctores qui latine scriperunt summi solere pro *valde.* Et tamen ego puto editionem Pamelii, quae nititur auctoritate plurimum veterum librorum, esse preferendam conjectura Gronovii.

Persecutionibus fatigatis. In quatuor antiquis exemplaribus scriptum est *flagitatis* et supra lineam *vel fatigatis.* Sed *fatigatis* tantum est in aliis septem et in quibusdam ex illis quae Pamelius vidit. Ipse edidit *agitatis* absque ullius libri veteris mentione. In duobus veteribus legitur *flagitatis* tantum. Infra in hoc ipso libro, pag. 222: *Per ipsa quae nos cruciant et fatigant probari et corroborari nos scimus.*

XIII.—*Dolore corporis exprimitur.* Minutius Felix: *Exercetes in his perversam questionem, non quae verum erueret, sed quae mendacium cogeret.* Hieronymus in Epistola de Muliere septies lecta: *Dum dolor quaereret veritatem.* Cyprianus in extremo libro de *Vanitate Idolorum*, pag. 228: *Dolor, qui veritatis testis*

est, admovetur. Quintilianus, lib. v, cap. 4: *Sicut in tormentis quoque, qui est locus frequentissimus, cum pars altera questionem vera fatendi necessitatem vocet, altera saepe etiam causam falsa dicendi, quod aliis patientia facile mendacium faciat, aliis infirmitas necessarium.* Item cap. 10: *Mentietur in tormentis qui dolorem pati potest, mentietur qui non potest.* Apuleius, lib. iii *Metamorphoseon*: *Tormentis veritas eruenda, ut per questionem sceleris sui participes indicet.* Q. Curtius, lib. vii: *Si certiora oraculis creditis esse tormenta, ne hanc quidem exhibendam vanitatis fidem deprecor.* Caeterum tormenta interdum extorquere pro veritate mendacium pluribus exemplis ostensum a nobis est in notis ad Vitas Pappum Avenionensium, pag. 599, et hujus rei exstat aliud exemplum memorabile in capite x Matthaei Bossi de *gerendo Magistratu*, aliud etiam apud Petramellarium continuatorem, Onuphrii Panvini, pag. 225, ubi agit de Paulo Aretio. Vide etiam Simonem Goulartium in *Thesaurio Historiarum memorabilium*, tom. i, pag. 295.

Cum sponte confitear. Cicero in Oratione pro Milone: *Id quod tormentis invenire vis id fateor.*

Praedicatione. Ita editiones Manutii et Morellii et sexdecim libri veteres. Editiones antiquae et octo alii praeferrunt *praecognitione*, et unus *praecognitione.* Vide glossarium latinum Cangii.

ut dominus. Sic illos læsos ultio vestra defendit, quomodo et clausos, ne pereant, tutela vestra custodit. Pudeat te eos colere quos ipse defendis, pudeat tutelam de iis sperare quos tu ipse tueris.

XV. O si audire eos velles et videre quando a nobis adjurantur et torquentur spiritalibus flagris, et verborum tormentis de obsessis corporibus ejiciuntur, quando ejulantes et gementes voce humana, et potestate divina flagella et verbera sentientes venturum judicium confitentur! Veni et cognosce vera esse quæ dicimus: Et quia sic deos colere te dicis, vel ipsis quos colis crede; aut si voveris et tibi credere, de te ipso loquetur ^a, audiente te, qui nunc tuum pectus obsedit ^b, qui nunc mentem tuam ignorantie nocte cæcavit. Videbis nos rogari ab eis quos tu rogas, timeri ab eis quos tu times, quos tu adoras. ^B Videbis sub manu nostra stare vinetos et tremere captivos quos tu suscipis et veneraris ut dominos. Certe vel sic confundi in istis erroribus tuis poteris quando conspexeris et audieris deos tuos quid sint interrogatione nostra statim prodere et, presentibus

A licet vobis, præstigias illas et fallacias suas non posse celare.

XVI. Quæ ergo mentis ignavia est, immo quæ desipientium cæca et stulta dementia, ad lucem de tenebris nolle venire et mortis æternæ laqueis vinetos spem nolle immortalitatis excipere, non metuere Deum comminantem et dicentem: *Sacrificans diis, eradicabitur, nisi Domino soli* (Exod. xxii, 19). Et iterum: *Adoraverunt eos quos fecerunt digiti eorum, et incurvatus est homo et humiliatus est vir, et non laxabo illis* ^c (Isa. ii, 8). quid te ad falsos deos humilias et inclinas? Quid ante inepta simulacra et figmenta terrena captivum corpus incurvas? Rectum te Deus fecit; et cum cætera animalia prona et ad terram situ vergente depressa sint, tibi sublimis status et ad cælum atque ad Deum sursum ^d vultus erectus est. Illuc intueri, illum oculos tuos erige, in supernis Deum quære. Ut carere inferis possis, ad alta et cælestia suspensum pectus attolle. Quid te in lapsum mortis, cum serpente quem colis, sternis? quid in ruinam diaboli per ipsam et cum ipso cadis? Subli-

LECTIONES VARIANTES.

^a Ipsi loquentur *Bod.* 1, 3.

^b Obsident *Ibid.*

^c Illis, dicit Dominus *NC.* 1. *Lam. Ebor. Rod.* 2.

^d Deum, suum *Lam. Ebor. Voss.* 1. *Bod.* 1, 2, 3. *Thu. Foss.*

STEPH. BALUZII NOTÆ.

XIV.—*Timeri ut Dominus.* Ista primus in contextum Cypriani intulit Pamelius ⁶⁶³ ex observationibus Morellii, qui ita se invenisse ait in bono codice. Ego quoque idem additamentum inveni in quinque antiquis codicibus. Non exstat tamen in Segueriano. Hieronymus in Epistola ad Nepotianum de Vita Clericorum: *Amare filiorum, timere servorum est.* Idem in Epistola ad Rusticum monachum: *Præpositum monasterii timeas ut dominum, diligas ut parentem.* Rufinus in Psal. xxvii: *Servus est qui servit ex timore, filius est qui obedit ex amore.* Lactantius, cap. 26 *Epitomes* in antiquis editionibus: *Quid enim tam justum quam Deum agnoscere ut parentem, eumque metuere ut dominum.* Pro quo Plassius edidit *metuere ut deum*, quia ita legebat in codice Taurinensi. Sed præterquam quod necesse est retinere vocem *dominum* ut sensus constet, idem Lactantius in capite 59 ejusdem *Epitomes* scribit: *Primum autem justitiæ officium est Deum agnoscere ut parentem, metuere ut dominum.* Recte profecto. Sic enim loqui amat Lactantius, ut patet ex libro iv, cap. 4, et lib. v, cap. 19. Eucherius episcopus Lugdunensis in Epistola ad Valerianum: *Dominum, quia dominum vocas, metue, quia patrem, dilige.* Primasius in Epistolam Pauli ad Romanos: *Qui timet servus est, qui autem diligit filius.* Vettius Prætextatus apud Macrobius, lib. i *Saturnal.* cap. 11: *Colant ergo te potius servi quam timeant.* Joannes Saresberienensis, lib. viii *Policratici*, cap. 12: *Colant te potius servi tui quam timeant.* Ennodius in Panegyrico ad Theodoricum: *Hæc Deo inspirante mansuetudinem ut te plus credas posse diligentia quam timore.* Excellentia bona sunt gloriæ tuæ inserta monumentis ut eum te reges metuant, ament famuli. Adnotat Velleius Patereulus Caesarem dixisse amari se quam timeri malle. Cicero in libro de *Senectute* ita scribit de Appio: *Metuebant eum servi, verebantur liberi.* Vide supra notas in Epistolam ad Donatum, pag. 584.

XV.—*Verborum tormentis.* Sic apud Petronium lego *fabulosum sententiarum tormentum.*

Quos tu times. Nescio cur hæc omnia sint in posterioribus editionibus. Nam licet desint in pluribus a-

tiquis exemplaribus, exstant in pluribus aliis optimis, et præterea optimum sensum constituunt. Manutius primus expunxit. Angli reposuerunt.

XVI.—*Quid te ad falsos Deos.* Ista Claudius episcopus Taurinensis tanquam sua, aliculi tamen immutata, protulit scribens ad Theodemirum abbatem Casinensem. Nam pro eo quod Cyprianus dixit *falsos deos*, Claudius inepte posuit *falsas imagines*, quia contendeat nullum honorem deberi imaginibus Sanctorum. Quia vero ille hæc scripserat tanquam sua, nulla Cypriani mentione, Jonas episcopus Aurelianensis illum monuit esse beatissimi Cypriani martyris.

Captivum. Ita omnes libri veteres, si Moysiaccensem excipias, in quo scriptum est *captiva*, et omnes veteres editiones. Pamelius, cujus editionem secutus est Rigaltius, posuit *captiva*, quia videbat in libro Jonæ episcopi Aurelianensis de *Cultu imaginum*, ubi locus iste refertur a Claudio Taurinensi, legi *captiva*, per errorem videlicet. Nam apud Bungalum, ubi refertur etiam hic locus, recte scriptum est *captivum*.

Incurvas. Ita etiam in editione fragmentorum Epistole Claudii. Sed in veteri libro legitur *inclinas*. Hæbeo enim exemplar horum fragmentorum cum codice ms. collatum manu viri clarissimi Joannis Cordesii, ubi legitur *inclinas*. Quo etiam modo scriptum est in codice Gratianopolitano.

Animalia prona. Notum est illud Ovidii ex libro i *Metamorphoseon*:

Pronaque eum spectent animalia cætera terram,
Os homini sublime dedit, cælitique iuri
Jussit et erectos ad sidera tollere vultus.

Cicero, lib. ii de Legibus: *Nam cum cæteras animales abjecisset ad pastum, solum hominem erexit, ad cælitique quasi cogitationis domiciliique pristini conspectum excitavit.* Prudentius, lib. ii *adversus Symmachum*:

Consideram perfectum hominem, spectare superna
Mandarum, totis conversum sensibus in me,
Recto habitu, celsoque situ, et sublime tuentem.

Possent plurima loca similia proferri. Sed ista sufficiunt. Vide Maximum Tyrium, *Dissert.* xxxviii, et

mitatem serva qua natus es; persevera talis qualis a Deo factus es. Cum statu oris et corporis animum tuum statue. Ut cognoscere Deum possis, te ante cognosce. Relinque idola quæ humanus error invenit. Ad Deum convertere; quem si imploraveris, subvenit. Christo crede, quem vivificandis ac reparandis nobis Pater misit. Lædere servos Dei et Christi persecutionibus tuis desine, quos læsos ultio divina defendit.

XVII. Inde est quod nemo nostrum, quando apprehenditur, reluctatur, nec se adversus injustam violentiam vestram, quamvis nimis et copiosus noster sit populus, ulciscitur. Patientes facit de securitâ ultionis securitas. Innocentes nocentibus cedunt: insontes pœnis et cruciatibus acquiescunt, certi et fidentes quod inultum non remaneat quodcumque perpetimur; quantoque major fuerit persecutionis injuria, tanto et justior fiat et gravior pro persecutione vindicta; nec unquam impiorum scelere in nostrum nomen exsurgitur, ut non statim divinitus vindicta comitetur. Ut memorias tacemus ^a antiquas, et ultiones pro cultoribus Dei sæpe repetitas nullo vocis præconio revolvamus, documentum recentis rei satis est quod sic celeriter quodque ²²³ in tanta celeritate sic granditer nuper secuta defensio est, ruinis rerum, jacturis opum, dispendio militum, diminutione castrorum. Nec hoc casu accidisse aliquis existimet aut fuisse fortuitum putet, cum jam pridem Scriptura divina posuerit et dixerit: *Mihi vindictam, ego retribuam, dicit Dominus (Dent. xxxii, 35)*; et iterum Spiritus sanctus præmoneat et dicat: *Ne dixeris, Ulciscar me de inimico meo; sed expecta Dominum, ut tibi auxilium sit (Prov. xx, 22)*. Unde clarum est atque manifestum quia non per nos, sed pro nobis ^b

accidunt cuncta ista quæ de Dei indignatione descendunt.

XVIII. Nec ideo quis putet Christianos iis ^c quæ accidunt non vindicari, quod et ipsi videantur accidentium incursione ^d perstringi: pœnam de adversis mundi ille sentit cui et lætitia et gloria omnis in mundo est; ille mœret et deflet, si sibi male sit in sæculo, cui bene non potest esse post sæculum, ejus vivendi fructus omnis hic capitur, ejus hic solatium omne linitur, ejus educa et brevis vita hic aliquam dulcedinem computat et voluptatem, quando istinc excesserit, pœna jam sola superest ad dolorem. Cæterum nullus iis dolor ^e est de incursione malorum presentium quibus fiducia est futurorum bonorum. Denique nec consternimur adversis, nec frangimur nec dolemus, neque in ulla aut rerum clade aut corporum valetudine mussitamus. Spiritu magis quam carne viventes, firmitate animi infirmitatem corporis vincimus. Per ipsa quæ nos ^f cruciant et fatigant, probari et corroborari nos scimus et fidimus.

XIX. Putatis nos adversa vobiscum æqualiter perpeti, cum eadem adversa videatis a nobis et vobis non æqualiter sustineri? Apud vos impatientia clamorosa semper et querula est; apud nos fortis et religiosa patientia, quæta semper et semper in Deum grata est; nec quidquam istic lætum aut prosperum sibi vindicat, sed mitis et lenis et contra omnes fluctuantis mundi turbines stabilis ^g, divinæ pollicitationis tempus expectat. Quamdiu enim corpus hoc permanet, commune cum cæteris sit necesse est et corporalis conditio communis; nec separari generi humano ^h ab invicem datur, nisi si istinc de sæculo recedatur. Intra unam domum boni et mali interim continemur. Quicquid intra domum evenerit pari

LECTIONES VARIANTES.

^a Non teneamus *vet. inom.*

^b Pro vobis *Bod. 1.*

^c In iis quæ *Voss. 1.*

^d Incursione *Bod. 1, 2, 3, 4.*

^e Nullus hic dolor *Bod. 3, 4. Iis Bod. 1, 2.*

^f Vos cruciant *Oxon.*

^g Mens stabilis *Voss. 3. Stabile Vict. 3.*

^h Separari humanitus *Pem. Voss. 2.*

STEPH. BALUZII NOTÆ.

notas nostras ad librum Lupi Ferrariensis *de tribus Questionibus*.

⁵⁶⁵ Pater misit. Pamelius inserit *Filium* ex quinque codicibus et ex uno quem laudat Morellius. Ego quoque ita inveni scriptum in quinque antiquis. Glossema certo est, quod desideratur in viginti et uno libris nostris et in octo Anglicanis.

XVII.—*Ruinis rerum*. Ita omnia fere vetera exemplaria, etiam Veronense. Nonnulla tamen habent *regum*, manifesto errore. Itaque supervacanea est eorum cura qui has regum ruinas referunt ad tempora Deciana. Similis error sublatus olim a nobis est apud Agobardum in Epistola Gregorii IV papæ. Sic in Epistola sancti Ambrosii ad *Chromatium*, primo scriptum fuit in vetustissimo codice Ecclesiæ Lugdunensis, *dat consilium rei dicens*, sed statim emendatum est supra lineam et positum *regi*. Item pro eo quod in tomo IV Conciliorum Labbei, pag. 920, in Epistola episcoporum Phœnicie maritimæ ad *Leonem Imp.* legitur *hujus rei gratia*, quæ est vera lectio, vetustissimi codices Ecclesiæ Bellovacensis et monasterii Corbeiensis habent *hujus regi gratia*. Vide etiam *Notas ad Capitularia*, pag. 1060, 1105. Addam quoque alia Luca similia, ut ea usui esse possint hominibus eru-

ditis cum in libros incidèrint in quibus iidem errores fuerint, et in quibus emendandis defuerit auctoritas librorum veterum. In Epistola Cælestini papæ ad *Clerum et Plebem CP.* pro eo quod editiones recte habent *cum a se commissa sibi rei ratio requiretur*, codex ecclesiæ Bellovacensis habet *regi*. In eodem codice cum refertur Epistola papæ Vigiliti ad *Aurelianum* episcopum Arelatensem, et illic legitur *Dignum est et catholico rei conveniens*, cum legendum sit *regi*, ut in editionibus. Ex eodem fonte fluxit quod in canone 40 concilii Meldensis, ubi laudatur canon synodi Arvernensis, *regiculum* scriptum est in veteri codice Aurelianensi, cum legendum sit *reiculam*. In capite 8 libri Agobardi *contra Legem Gundobaudi* legebatur olim *resculas* pro *reiculas*, ut illic monui. In tomo II *Capitularium*, pag. 1126, in Præcepto Ludovici Pii scriptum est *rex pro res*.

XVIII.—*Mussitamus*. Veteres quidam libri et veteres editiones habent *mussitamus*. Atque ego putabam ita scribi debere, quia legbam apud Juvencum: *Nec inter sese mussitanti voce rotabant*. Sed postea deprehendi hoc vocabulum de cendere ex verbo *mussare*, adeoque scribendum esse credidi *mussitamus*, uti scriptum est in codice Segueriano. Nam et apud Sidonium, lib. VI,

sorte perpetimur, donec, ævi temporalis sine completo, ad æternæ vel mortis vel immortalitatis hospitalia dividamur. Non ergo ideò compares vobis et æquales simus quia, in isto adhuc mundo et carne hac constituti, mundi et carnis incommoda vobiscum pariter incurrimus: nam, cum in sensu doloris sit omne quod punit, manifestum est cum non esse participem pœnæ tuæ quem tecum videas æqualiter non dolere.

XX. Viget apud nos spei robur et firmitas fidei; inter ipsas sæculi labentis ruinas erecta mens est et immobilis virtus, et numquam non læta patientia, et de Deo suo semper anima secunda, sicut per Prophetam Spiritus sanctus loquitur et hortatur, spei ac fidei nostræ firmitatem cœlesti voce corroborans: *Ficus*, inquit, *non offeret fructum, et non erunt nascentia in vineis. Mentietur opus olivæ^a, et campi non præstabunt cibum. Deficient a pabulo oves^b, et non erunt in præsepibus boves. Ego autem in Domino exultabo, et gaudebo in Deo salutari meo (Abac. iii, 17-20).* Dei hominem et cultorem Dei, subnixum spei veritate et fidei stabilitate fundatum, negat mundi huius et sæculi infestationibus commoveri. Vinca licet fallat et olea decipiat, et herbis siccitate morientibus æstuans campus arescat, quid hoc ad Christianos? quid ad Dei servos, quos paradisi invitat, quos gratia omnis et copia regni cœlestis exspectat? Exsultant semper in Domino,²²³ et lætantur et gaudent in Deo suo, et mala atque adversa mundi fortiter tolerant, dum dona et prospera futura prospectant^c. Nam qui, exposita nativitate terrena, spiritu recreati et renati sumus, nec jam mundo sed Deo vivimus, non, nisi cum ad Deum venerimus, Dei munera^d et promissa capiemus. Et tamen pro arcendis hostibus et imbris impetrandis, et vel auferendis vel temperandis adversis, rogamus semper et preces fundimus, et pro pace ac salute vestra propitiantes ac placantes Deum

diebus ac noctibus jugiter atque instantè oramus.

XXI. Nemo itaque sibi blandiatur quod nobis et profanis Dei cultoribus et Deo adversantibus sit interrim, per æqualitatem carnis et corporis, laborum sæcularium conditio communis, ut ex hoc opinetur non omnia ista quæ accidunt vobis^d irrogari, cum Dei ipsius prædicatione et prophetica^e contestatione ante prædictum sit venturam super injustos iram Dei et persecutiones quæ nos humanitus læderent non defuturas, sed et ultiones quæ læsos divinitus defenderent secuturas.

XXII. Et quanta sunt quæ istis pro nobis interim flunt? In exemplum aliquid datur, ut Dei vindicis ira noseatur. Cæterum retro est iudicii dies, quem Scriptura sancta denuntiat dicens: *Ululate, proximus est enim dies Domini, et obtritio^f a Deo adcrit. Ecce enim dies Domini venit insanabilis indignationis et iræ, ponere orbem terræ desertum, et peccatores perdere ex eo (Isa. xiii, 6).* Et iterum: *Ecce dies Domini venit ardens velut clypeus^g, eruntque omnes alienigenæ et omnes iniqui stipula^h; et succendet illos adveniens dies, dicit Dominus (Malach. iv, 1).* Succendi et cremari alienigenas præcinit Dominus, id est alienos a divino genere et profanos, spiritualiter non renatos nec Dei filios factos. Evadere enim eos sulos posse qui renati et signo Christi signati fuerint alio in loco Deus loquitur, quando, ad vastationem mundi et interitum generis humani Angelos suos mittens, gravius in ultimo comminatur dicens: *Vadite et cadite, et nolite parcere oculis vestris. Nolite misereri senioris aut juvenis, et virgines et parvulos et mulieres interficite, ut perdeantur. Omnem autem super quem signum scriptum est ne tetigeritis (Ezech. ix, 5, 6).* Quod autem sit hoc signum, et qua in parte corporis positum, manifestat alio in loco Deus dicens: *Transi per mediamⁱ Hierusalem, et notabis signum super frontes virorum qui ingemunt et mærent ob iniquitates quæ sunt in medio*

LECTIONES VARIANTES.

^a Oleæ *Bod.* 1. *Voss.* 1. *Thu. Vict. Grav. Morell.*

^b A stabulo *Foss. Spir. Vet. Immob. Grav. Morell.*

^c Fortiter tolerando, bona et prospera futura expectant *Lam. Ebor. Dum bona Oxon. ex l. ccd. Voss. 1. Thu. Foss. l'ict.*

^d Nobis *Voss. 2. Ar. Bod. 1, 2, 1.*

^e Et apostolica *Pem.*

^f Et retributio *Ar.*

^g Ignis *Voss. 1.*

^h Ut stipula *Bod. 3. Quasi Ar. Lam. Bod. 2. NC. 1.*

ⁱ Transi mediam *Lam. Ebor. NC. 2. Voss. 2.*

D

STEPH. BALUZII NOTE.

Epist. 16, reperitur versus iste sapphicus: *Mussitans quamquam chorus invidarum.* Grammatici præterea afferunt multas auctoritates quæ facile probant ita scribendum esse uti ego scripsi.

XIX.—*Videas æqualiter.* Ita veteres editiones. Quotiam modo legitur in novem codicibus antiquis. Manutius expunxit *æqualiter*. Ita etiam Morellius et editio Anglicana. Non video autem cur expungi debuerit. Sane videtur eam vocem non esse necessariam. Sed non est propterea tollenda. Nam Cyprianus dixit paulo ante: *Putatis nos adversa vobiscum æqualiter perperci.* Et mox: *Carnis incommoda vobiscum pariter incurrimus.* Et tamen vox *æqualiter* deest istis in septemdecim libris veteribus.

XX.—*Non erunt nascentia.* Veteres editiones et sex libri veteres habent *non erit generatio.* Lectionem sumptam ex editione quæ dicitur Gravii, quam Manutius et alii post eum secuti sunt, quam nos etiam retinimus,

preferunt novemdecim exemplaria manuscripta. Morellius posuit *nascentie*, forte per errorem typographi. Nam hic scribendi modus non est latinus. Et tamen ea scriptura multum placuit Pamelio. In libro Fuxensi et in Lamoniano legitur *non erit nascentia.* Vide glossarium latinum Cangii.

Cibum. Veteres editiones et novem libri veteres præferunt *frumentum.* Alii duo et quinque Anglicani *escam.* Sed major pars codicum manuscriptorum habet lectionem quam ego retinui.

XXII.—*Senioris aut juvenis.* Retinui hanc lectionem, quam inveni in aliquot antiquis exemplaribus, propter rationes allatas a Pamelio, qui vere adnotat mire variare codices. In quibusdam enim legitur ut istis, alibi *seniori aut juveni*, alibi *senioribus atque junioribus*, alibi *seniores et juvenes*, denique alibi *seniorum neque juvenum et virginum.* Vide lib. ii *Testimoniorum*, cap. 22.

ipsorum (Ezech. ix, 4). Et quod ad passionem et sanguinem Christi pertineat hoc signum, et ille salvus atque incolumis reservetur quisquis in hoc signo invenitur, item Dei testimonio comprobatur dicentis: *Et erit sanguis in signo a vobis super domos in quibus vos b eritis; et videbo sanguinem, et protegam vos, et non erit in vobis plaga diminutionis cum percussam terram Ægypti (Exod. xii, 15)*. Quod ante occiso agno præcedit in imagine, impletur in Christo, secuta postmodum veritate. Ut illic, pereissa Ægypto, Judæus populus evadere non nisi sanguine et signo agni potuit, ita et, cum vastari cœperit mundus et percussus, quisquis in sanguine et signo Christi inventus fuerit, solus evadet.

XXIII. Respicite itaque, dum tempus est, ad veram et æternam salutem; et quia jam mundi finis in proximo est, ad Deum mentes vestras Dei timore convertite. Nec vos deleret in sæculo inter justos et mites c impotens ista et vana dominatio, quando et in agro inter cultas et fertiles segetes lolium et avena dominetur. Nec dicatis mala accidere quia dii vestri a nobis non colantur, sed sciatis hanc iræ Dei d esse censuram, ut qui beneficiis non intelligitur, vel plagis intelligatur. Deum vel sero quærite, quia 22b jam pridem per Prophetam Deus præmonens hortatur et dicit: *Querite Deum, et vivet anima vestra (Psal. lxxviii, 55)*. Deum vel sero cogno-cite, quia Christus adveniens hoc admonet et docet dicens: *Hæc est autem vita æterna, ut cognoscant te solum verum Deum et quem misisti Jesum Christum (Joan. xvii, 3)*. Credite illi qui omnino non fallit; credite illi qui hæc omnia futura prædixit; credite illi qui credentibus præmium vitæ æternæ dabit; credite illi qui incredulis æterna supplicia gehennæ ardoribus irrogabit.

XXIV. Quæ tunc erit fidei gloria, quæ pœna perfidiæ, cum judicii dies venerit? quæ lætitia credentium, quæ mœstitia perfidorum, naluisset istic prius credere, et ut credant jam redire non posse? Crenabit addictos

LECTIONES VARIANTES.

a Erit hic sanguis Foss. 1. In signum Lam. Ebor. Foss. Vict.

b Ibi eritis Bod. 1, 2, 4. Habitaveritis Iñ.

c Inter injustos et immites Bod. 3, 4.

d Sic 4 codd. Angl. Sciatis iram Dei Oxon.

ardens semper gehenna, et vivacibus flammis vorax pœna e; nec erit unde habere tormenta vel requiem possint aliquando vel finem. Servabuntur enim corporibus suis animæ infinitis cruciatibus ad dolorem. Spectabitur illic a nobis semper qui hic nos spectavit ad tempus, et in persecutionibus factis oculorum crudelium brevis fructus perpetua visione pensabitur, secundum Scripturæ sanctæ fidem dicentis: *Vermis eorum non morietur, et ignis eorum non extinguetur; et erunt ad visionem universæ carni f (Isa. lxxvi, 24)*. Et iterum: *Tunc stabunt justi in magna constantia adversus eos qui se angustiaverunt et qui abstulerunt labores eorum. Videntes turbabuntur timore horribili, et mirabuntur in subitatione insperate salutis, dicentes inter se, pœnitentiam habentes et præ angustia g spiritus gementes: Hi sunt quos habuimus aliquando in derisum h et in similitudinem improperii. Nos insensati viam illorum æstimabamus insaniam et finem illorum sine honore. Quomodo computati sunt inter filios Dei, et inter sanctos sors eorum est! Ergo erravimus a via veritatis, et justitiæ lumen non luxit nobis, et sol non ortus est nobis. Lassati sumus in iniquitatis via et perditionis, ambulavimus i solitudines difficiles, viam autem Domini ignoravimus. Quid nobis profuit superbia, aut quid divitiarum jactatiæ contulit nobis? Transierunt omnia illa tamquam umbra (Sap. v, 1-9)*. Erit tunc sine fructu pœnitentiæ dolor pœnæ, inani ploratio; et inefficax deprecatio. In æternam pœnam sero credent qui in vitam æternam credere noluerunt.

XXV. Securitati igitur et vitæ, dum licet, provide. Offerimus vobis animi et consilii nostri salutarem munus. Et quia odisse non licet nobis, et sic Deo plus placemus dum nullam pro injuria vicem reddimus, hortamur, dum facultas adest, dum adhuc aliquid de sæculo superest, Deo satisfacere et ad veræ religionis candidam lucem de profundo tenebræ superstitionis emergere. Non invidemus commodis vestris, nec beneficia divina celamus. Odiis vestris benevolentiam reddimus, et pro tormentis ac suppliciis quæ nobis infe-

e Pœna decerpit Foss. 1.

f Carnis Pen. Foss. 2.

g Per angustiam Lam. Ver.

h In derisum Ar. Lam. Vlct. Vat. In risu Mamut.

i Et ambulavimus Lam. Ebor. Bod. 1, 2, 3, 4.

STEPH. BALUZII NOTÆ.

XXIV.—*Addictos*. Id est judicatos, damnatos. Apud Optatum, lib. 1, addictus significat subiectum, subditum, sicut addictus glebæ in jure civili. Utar autem hac occasione ut moneam videri mihi optimam emendationem fuisse tentatam a Guillelmo Fornerio, lib. vii, Epistola ultima Cassiodori, ubi Mariangelus Aceursius edidit: *Non dici potest proprium quod liberare dominum non videtur additum*; pro quo Fornerius conjecit ponendum esse 260 *addictum*, monens interim se legisse in veteri inamscripto a debito. Conjectura Fornerii hinc bona esse censi potest quod bona debitoris addicta sunt creditori, adeoque etiam ipse debitor.

Servabuntur cum corporibus. Vide notas nostras ad librum in Salviani de *Gubernatione Dei*.

Subitatione. Sic etiam in eodem capite Epistolæ ad Fortunatum. Pontius diaconus in Vita sancti Cypriani: *Proconsulis jussu ad hostes ejus cum militibus suis princeps repente subitavit*. A. Gellius, lib. ix, cap. 15, dixit subitariam dictionem. Quo verbo usus est etiam T.

Livius. Boëtius, lib. ii, de Consolatione Philosophiæ: *Verum omnis subita mutatio rerum non sine quodam fluctu contingit animorum*. Vide notas ad Epistolam lxxii, pag. 466.

Pœnitentiam habentes. Ita reposuimus pro eo quod in vulgatis editionibus habetur *agentes*, quia ita invenimus scriptum in quindecim libris nostris et in quatuor Anglicanis. Vide Epistolam ad Fortunatum de *Exhortatione Martyrii*, cap. 12.

XXV.—*De profundo*. Coactus sum ita scribere propter auctoritatem veterum editionum. Pamelius posuit *de profunda et tenebrosa nocte superstitionis*, quia videbat Morellium monuisse vetustum librum ita habere. At Morellius non posuit hanc lectionem in editione sua, sed eam quam ego vocavi. Lectionem Pamelii non reperi nisi in tribus libris.

Odiis vestris. Prosper in calce libri contra Collatorem: *Nobis Deo adjuvante sit studium quietæ modestæque patientiæ oîlii dilectionem reddere*.

rentur salutis itinera monstramus. Credite et vivite; et qui nos ad tempus persequimini, in aeternum gaudeate nobiscum. Quando istine excessum a fuerit, nullus jam poenitentiae locus est, nullus satisfactionis effectus. Illic vita aut amittitur aut tenetur; hic salutis aeternae cultu Dei et fructu fidei providetur. Nec quisquam aut peccatis retardetur aut annis quominus veniat ad consequendam salutem: in isto adhuc mundo manenti poenitentia nulla sera est; patet ad indulgentiam Dei aditus, et quaerentibus atque intelligentibus veritatem facilis accessus est. Tu, sub ipso licet exitu et vitae temporalis occasu, pro delictis roges et Deum, qui unus et verus est, confessione et fide agnitionis ejus implōres, venia confitenti datur, et credenti indulgentia salutaris de divina pietate conceditur, et ad immortalitatem sub ipsa morte transitur. ¹¹⁵ Illic

gratiam Christus impertit, hoc munus misericordiae suae tribuit, subigendo mortem trophaeo crucis, redimendo credentem pretio sanguinis sui, reconciliando hominem Deo Patri, vivificando mortalem regeneratione caelesti. Hunc, si fieri potest, sequamur omnes, hujus sacramento et signo euseamur. Illic nobis viam vitae aperit, hic ad paradysum reduces facit, hic ad caelorum regna perducit. Cum ipso semper vivemus, facti per ipsum filii Dei; cum ipso semper exultabimus, ipsius errore reparati. Erimus Christiani cum Christo simul gloriosi, de Deo Patre beati, de perpetua voluptate laetantes semper in conspectu Dei, et agentes Deo gratias semper. Neque enim poterit nisi laetus esse semper et gratus ^b, qui, cum morti fuisset obnoxius, factus est immortalitate ^c securus.

LECTIONES VARIANTES.

^a Recessum *Bod.* 1, 2, 3, 4. *Ver.*

^b Laetus et gratus *Thu.*

^c Factus est de immortalitate *Oxon.*

STEPH. BALUZII NOTÆ.

Salutis itinera monstramus. Hieronymus in Epistola ad Pammachium adversus Joannem Hierosolymitanum: *Blasphemantibus Deum clementem porrigimus manum.*

Poenitentia nulla sera. Hieronymus in Epistola ad Lætam de Institutione filiae: *Numquam est sera conversio.* Joannes Saresberiensis, lib. vii *Policratici*, cap. 21: *Poenitentia quoque nunquam sera est, si tamen vera.* Seneca Agamemnone: *Sera nunquam est ad bonos mores via.* Q. Curtius, lib. ix: *Crudelitatem sera poenitentia secuta est.* Symmachus, lib. x, Epist. 54:

Sera et contumeliosa est emendatio senectutis. Sanctus Ambrosius in responsione ad Relationem Symmachi: *Verum certe est quia nulla aetas ad perdiscendum sera est. Erubescit senectus, quæ emendare se non potest.* Cicero, lib. ii *Epistolarum ad Familiares*, Epist. vii, ait seram gratulationem reprehendi non solere.

Factus est. Ita omnes libri veteres præter unum. Editio quæ dicitur Gravii habet, *factus est de immortalitate securus.* Hoc secutus est Pamelius, et deinde Rigaltius.

LIBER

DE IDOLORUM VANITATE.

QUOD IDOLA DEI NON SINT, ET QUOD DEUS UNUS SIT, ET QUOD PER CHRISTUM SALUS CREDITIBUS DATA SIT ^d.

ARGUMENTUM. — Tria potissima hujus libri capita titulus ipse complectitur. Primum hinc comprobatur quod reges fuerint et homines potius quam dii, quorum in honorem instituta sunt templa, expressa simulacra, immolatae hostiæ et festi dies celebrati; atque adeo neque exteris neque Romanis quidquam potuisse prodesse illorum cultum, neque illis sed sorti potius imputandam Romani imperii potentiam, utpote quæ et vicissitudine quadam contigerit, et suam ipsius originem erubescat: neque vero auspiciis auguriisque quidquam tribuendum ex vano illorum eventu con-

stare; quin potius demonum esse has præstigias, vel ipsis poetis, Socrate, Platone, Trismegisto et Hostane testibus, qui et unum Deum et demones agnoverint. Alterum caput, quod unus sit Deus, tum per monarchiæ præ cæteris dignitatem majorem, tum per ipsas vulgi ethnici voces, O Deus, et similes, paucis manifestum facit. Postremum de Christo, ex Prophetis Judæorum et Evangelica historia, latius prosequitur.

PAMEL.

^d Quod idola dii non sint contra paganos *Vict. et alii.* Quod credentibus datum sit deos non esse *Foss.* 4. *Lin.*

LECTIONES VARIANTES.

Spir. Ratum *Dum.* De idolis gentium *Goulart.*

VARIORUM NOTÆ.

DE IDOL. VANIT. — Difficile est certo statnere quid in titulo istius libri posuerit Cyprianus, si quid tamen posuit, præsertim si vera sit opinio Erasmi existimantis esse tantum fragmentum majoris operis, quia incipit ex abrupto. Plures sane libri veteres, et ii quidem optimi, initium operis constituunt in his ver-

bis; *Deos non esse quos colit vulgus.* Apud Angelum Politianum, cap. 54 *Miscellaneorum* vocatur liber *de Origine et Generibus Idolorum.* Posterorum diligentia titulum illi fecit DE IDOLORUM VANITATE, atque ita se invenisse in exemplaribus antiquis testatur Rigaltius. Ego, quamquam hunc titulum nusquam repererim in